

UOT: 94 (479.24)+4-53: 39

VALIDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQLARA İNTERNAT SONRASI DÖVLƏT DƏSTƏYİ*Babayeva Gülşən Ziya qızı**Gəncə Dövlət Universiteti*e_durustkari@mail.ru

Xülasə: Məqalədə ailə himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial reabilitasiyasının təşkili istiqamətində həyata keçirilən sosial siyasət iqtisadi, hüquqi, mənəvi-etik aspektləri əhatə etməklə yanaşı, həm də elmi-nəzəri araşdırmaları tədqiq olunmuşdur. Valideynlərini itirmiş və ailə himayəsindən məhrum olmuş uşaqların reintegrasiyasının mühüm istiqaməti kimi respublikamızda de-institusionalizasiya siyasəti ilə əlaqədar yaranan əməli problemlərinin öyrənilməsi şərh olunmuşdur.

Açar sözlər: uşaq evləri, dövlət dəstəyi, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, Sos uşaq evi, sosial xidmət, sosial adaptasiya

Ключевые слова: детские дома, государственная поддержка, дети, оставшиеся без попечения родителей, детский дом SOS, социальное обслуживание, социальная адаптация

Keywords: orphanages, state support, children left without parental care, SOS orphanage, social services, social adaptation

Uşaq evindən sonrakı dəstək məzunun müstəqil həyata qədəm qoyduğu zaman yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların müəssisədən kənar sosial şəraitə uyğunlaşması prosesi kimi nəzərdə tutulur. Bu gün məzunlara dövlət dəstəyi sisteminin yaradılması məsələsi həmişəkindən daha çox aktualdır. Təhsil müəssisələri internatdan sonrakı adaptasiya dövründə yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün çox vacibdir. Yetimlərə və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara, habelə onların arasından olan şəxslərə uşaq evindən sonrakı dəstək iştirakçılarının idarələrarası qarşılıqlı əlaqəsi əsasında həyata keçirilən və yetimlər üçün müəssisənin məzununun uğurlu sosial adaptasiyasına yönəlmiş tədbirlər kompleksidir[7,s.10].Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, bu kateqoriyadan olan şəxslər tərəfindən törədilən hüquqpozumların və cinayətlərin sayının azalması, habelə onlara münasibətdə müəyyən tədbirlər həyata keçirilir.

Uşaq evlərinin məzunlarının ictimaiyyətlə əlaqələr sisteminə daha uğurlu daxil olmasını təmin etmək üçün internatdan sonrakı dəstək sisteminin formalaşdırılması həyata keçirilir. Bu xüsusi bir işdir, məqsədi uşaqlara ünsiyyət, təmas və çatışmazlıqları düzəltməyə kömək etməkdir.

İnternatdan sonrakı dəstəyin dar aspektdə nəzərdən keçirilməsi, ilk növbədə, məzunlara müxtəlif yardımlar göstərən post-internat müəllimlərinin və bir sıra mütəxəssislərin - təhsil, məşğulluq, mənzil, asudə vaxt və s. internat sonrası dəstək müqaviləsi əsasında həyata keçirilir[3, s.78].

Dövlət müəssisələrinin məzunlarının sosial adaptasiyası və uğurlu integrasiyası problemləri yarandığı ilk vaxtdan həmişə mövcud olub, məsələnin ciddiliyi daha çox dövlət qurumlarının özlərinin qayğı səviyyəsindən, şagirdlərin məzunluq yaşından və məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin yaşından asılı idi[2, s.193]. Yataq müəssisələrində böyüyən uşaq adətən məhsuldar ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmir. Onun təmasları səthi və tələsikdir. Internat məktəblərindən yeniyetməlik dövrünə qədər olan uşaqlar başqa bir insanın emosional vəziyyətini əks etdirməkdə, başqalarının emosiyalarını oxumaqda çətinlik çəkirlər. Yanlış formalaşmış ünsiyyət təcrübəsi uşağın başqalarına münasibətdə mənfi

mövqe tutmasına səbəb olur. Ona görə də məhz bu gün dövlət müəssisələrinin məzunlarına internatdan sonrakı dəstək texnologiyasının işlənilib hazırlanması və tətbiqi problemi aktuallaşır.

Uşaq evindən sonrakı dəstək məzunun müstəqil həyata qədəm qoyduğu zaman yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların müəssisədən kənar sosial şəraitə uyğunlaşması prosesi kimi nəzərdə tutulur. Məzunlara internatdan sonrakı dəstəyin vəzifələri bunlardır: təhsil almaq, işlə təmin etmək, cəmiyyətə uyğunlaşma bacarıqlarına yiyələnmək, asudə vaxtın təşkili, şəxsi və mülkiyyət hüquqlarının qorunmasında köməklik göstərmək; internatdan sonrakı dövrdə reabilitasiya işlərinin fasiləsizliyinin təmin edilməsi; təşviq ictimai vəziyyət; dövlət müəssisələrinin məzunlarının işlə təmin olunması daxildir.

Kimsəsiz uşaqlara uşaq evindən sonrakı dəstək geniş və dar mənada başa düşülür. Daha geniş aspektdə, uşaq evlərinin məzunlarının uğurlu sosial adaptasiyası və özünü həyata keçirmələri üçün dəstək olmaq, habelə onların potensialını minimuma endirmək üçün idarələrarası qarşılıqlı əlaqə əsasında həyata keçirilən fəaliyyətlər sistemi kimi antisosial davranış zərərli ictimai strukturların (xuliqan qruplar, cinayətkar birliklər və s.) onlara mənfi təsirini öyrənir[8,s.165].

Uşaq evlərinin məzunlarının dəstəklənməsi probleminin həm dövlət siyasəti səviyyəsində, həm də ayrı-ayrı bələdiyyələrdə regional və yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla həllinə böyük diqqət yetirilir. Internatdan sonrakı dəstək problemləri daxili qanunvericiliyin inkişafında öz əksini tapmışdır. 2025-ci ilə qədər Azərbaycanda təhsilinin milli doktrinası tələbələrin, o cümlədən internat məktəblərinin sakinlərinin sosiallaşması və uyğunlaşması prosesi üçün sosial-psixoloji və pedaqoji dəstəyin təşkilini, sosial texnologiya kimi məzunlara internatdan sonrakı dəstəyə xüsusi diqqət yetirməyi nəzərdə tutur[1,s.61].

Bununla belə, indiyədək ölkənin regionlarının yalnız kiçik bir hissəsi belə modellər yaradıb və daha kiçik regionlarda praktiki müsbət nəticələri qeyd etmək olar. İdarələrarası qarşılıqlı fəaliyyətin mövcud regional modellərinin yaradılması və təkmilləşdirilməsi işləri həyata keçirilir. Müasir pedaqogikanın nailiyyətləri nəzərə alınmaqla və müasir cəmiyyətin inkişafı şəraitində dövlət müəssisələrinin özlərinin (internatlar, uşaq evləri) təhsil sisteminin optimallaşdırılması həyata keçirilir.

Qanunvericiliyin tələblərinə və praktiki reallıqlara cavab verən elmi-metodiki, informasiya-analitik və kadr təminatının yaradılması. Dövlət müəssisələrinin məzunlarının sosial adaptasiyası və integrasiyası problemləri yarandığı ilk vaxtdan mövcud idi, məsələnin ciddiliyi daha çox dövlət qurumlarının özlərinin qayğı səviyyəsindən, şagirdlərin məzun olan yaşlarından və integrasiyanın mövcudluğundan asılı idi. Dövlət müəssisələrində böyüyən uşaq, bir qayda olaraq, məhsuldar ünsiyyət bacarıqlarına yiyələnmir. Onun təmasları səthi və tələsikdir. Belə müəssisələrin uşaqları, yeniyetməlik dövrünə qədər, başqa bir insanın emosional vəziyyətini, başqalarının emosiyalarını oxuyarkən əks etdirməkdə çətinlik çəkirlər. Yanlış formalaşmış ünsiyyət təcrübəsi uşağın digər uşaqlara münasibətdə mənfi mövqe tutmasına səbəb olur[6, s.134].

Sosial uyğunlaşma problemi mətbuatda və federal və regional səviyyələrdə elmi-praktik konfranslarda geniş müzakirə olunur. Məzunlar yeni yaşayış sahəsini mənimsəməlidirlər (çox vaxt bu, uşaq evinə və ya internat məktəbinə girməzdən əvvəl qeydiyyatdan keçdikləri yataqxana və ya mənzildir). Məzunların əmək verdişləri elementar bacarıqlar toplusu ilə məhdudlaşır: çarpayı hazırlamaq, otağı təmizləmək, corabları örtmək, dişləri fırçalamaq və s. - bundan çətin deyil. Onların pulla bağlı təcrübəsi yoxdur və kiçik vəsaitləri belə idarə etməyi bilmirlər.

Yetimlər üçün dövlət müəssisələrində internatdan sonrakı adaptasiya mərkəzlərinin yaradılması praktikada yalnız şagirdin uşaq evində qalma müddətini 18 yaşına çatana qədər

uzadır. Qeyd etmək lazımdır ki, məzunların sosial adaptasiyası məqsədlərinə bu formada nail olunmur, çünki şagirdin sosial vəziyyətinin inkişafında əhəmiyyətli dəyişikliklər yoxdur [7, s.254].

İnternatdan sonrakı dəstək sisteminin formalaşması yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların potensialının tam inkişafına və uğurlu sosial inteqrasiyasına və uyğunlaşmasına kömək edən innovativ formaların axtarışı kimi xarakterizə edilə bilər.

Kimsə siz və sağlamlıq imkanları məhdud olan şagirdlərin təhsil standartları ilə bağlı tədqiqat nəticələrindən və insanın mənəvi tərbiyəsinin xüsusiyyətləri kimi minnətdarlıq hissinin inkişafının aktuallığının təhlilindən bəhs edilir. O, öyrənmə nəticələrindən biri kimi “minnətdarlıq” fenomeninin mahiyyətini konkretləşdirir.

Yetimlərə və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara internat sonrası dəstək modeli işlənib hazırlanmışdır. Yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial təminatının elmi-metodiki əsaslandırılmasının işlənib hazırlanmasının zəruriliyi qeyd olunur. Bu kateqoriyadan olan uşaqlar üçün internatdan sonrakı dəstəyin struktur-funksional modeli təqdim olunur. Sivil ölkələrdə yetim və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar fenomeninə hələ də rast gəlindiyindən indiki mərhələdə əhalinin müxtəlif kateqoriyalarını müşayiət etmək məsələləri aktual mövzudur. Bu tədqiqat çərçivəsində dəstək sisteminin fəaliyyətinin problemlərindən biri - yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara internatdan sonrakı dəstəyin elmi-metodiki əsaslandırılması nəzərdən keçirilir [3,s.138].

Azərbaycanda sosial iş sistemində internat məktəbinin məzununa xüsusi dəstək və yardım mədəniyyəti inkişaf edir. Psixologiyada, sosial pedaqogikada, sosial işdə “müşayiət” termini həm konseptual, həm də konkret problemlərin həlli üçün praktik fəaliyyətlə bağlı istifadə olunur. Müşayiət, irəli gedən bir insanla yanaşı addımlamaq, çətinliklərə qalib gəlmək deməkdir. Özünü həyata keçirmə, həyati məqsədlərə çatmaq prosesində yaranan (ortaya çıxan) çətinliklərin (problemlərin) aradan qaldırılmasında köməyə, dəstəyə ehtiyacı olan birinə münasibətdə istifadə olunur. İnsan inkişafı zamanı müşayiət ətraf mühitlə sosial qarşılıqlı əlaqəni təmin edir [2,s.94].

Dəstəyin təşkili prosesi dəstək subyektlərinin xaotik (zaman-zaman) qarşılıqlı əlaqəsi deyil. Bu prosesin öz məntiqi və zaman davamlılığı var. Dəstək prosesinin əsasını məqsədin özü təşkil edir - məzunun cəmiyyətə uyğunlaşması, struktur komponentləri isə diaqnostik, proqram-metodiki, texnoloji və təşkilati komponentlərdir. Onların hər biri konkret texniki xidməti vəzifələrin həllinə yönəlmişdir. Diaqnostik komponent təmir prosesini qurmaq üçün zəruri olan prosedurları əks etdirir. Mütəxəssislər, müəyyən bir dövrdə hansı obyektiv və subyektiv amillərin texniki xidmət prosesinin effektivliyinə təsir etdiyini göstərən monitoring tədqiqatlarının nəticələrinə əsaslanırlar. Texnoloji komponent texniki xidmət prosesinin istehsal qabiliyyətini təmin etməyə xidmət edir. Müəyyən texnologiyaların olması, mütəxəssisin qayğısına qaldığı müəyyən bir məzun qrupunun uyğunlaşma uğurunu müəyyən edən texnologiyalar seçərək, dəstək prosesinin həyata keçirilməsində naviqasiya etmək imkanına sahib olduğunu göstərir. Bu, mütəxəssisə söylərinin effektivliyini qiymətləndirməyə imkan verir.

Təşkilati komponent texniki xidmət prosesində bütün iştirakçıların qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək üçün lazımdır. Baxım prosesinin idarəetmə strukturu davamlılıq, bacarıqlılıq, eləcə də texniki xidmət prosesinin dinamikası haqqında fikir verir. Proqram-metodiki komponent həyata keçirilən proqramların elmi əsaslılığını, məzunlarla işləyən mütəxəssislərin dəstəklənməsi, peşəkarlığının və səriştəsinin artırılması prosesinə yeni innovativ texnologiyaların daxil edilməsini nəzərdə tutur [8, s.157].

Yetimlərə internatdan sonrakı dəstək texnologiyası aşağıdakı addımları əhatə edir:

1) hazırlıq-məzun haqqında bütün məlumatlar toplanır, məzunun sosial dəstək şəbəkəsinin xəritəsi, fərdi dəstək proqramı tərtib edilir;

2) uyğunlaşma-məzunlara mənzil, təhsil, məşğulluq, tibbi və hüquqi yardımla bağlı aktual məsələlərin həllində köməklik göstərir;

3) fərdi proqrama uyğun olaraq internatdan sonrakı dəstək-problemlərin mürəkkəbliyinin müəyyən edilməsi ilə diferensiallaşdırılmış yanaşmanın istifadəsi.

Araşdırma zamanı “internatdan sonrakı dəstək” anlayışının mahiyyətini və məzmununu aydınlaşdırmağa cəhd edilmişdir. Uşaq evindən sonrakı dəstək yetimlərə və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara dəstəkdir ki, bu da optimal şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Sosial münasibətlər- bu kateqoriyadan olan uşaqlara şəxsi problemlərinin həllində köməklik göstərməkdə; kəskin uyğunlaşma dövründə sosiallaşma çətinliklərinin aradan qaldırılmasında dəstək olur [3,s.162].

Yetimlər üçün yetimxanadan sonrakı dəstək onlara əlverişli şərait yaratmaq üçün nəzərdə tutulub. Həyatın mənasını tapmaq və həyat perspektivlərini proqnozlaşdırmaq probleminin aktuallaşmasına, o cümlədən məsuliyyətli qərar qəbul etmək və ona uyğun olaraq özünü həyata keçirmək üçün zəruri olan səlahiyyətlərin formalaşmasına gətirib çıxarır. Bu, uşaq evindən ayrıldıqdan sonra şagirdin həyatını izləməyə, mövcud problemlərin həllində müxtəlif köməklik göstərməyə və bununla da şəxsiyyətin formalaşmasına töhfə verməyə imkan verir.

Sosial iş fəaliyyəti praktikasında uşaq evinin məzunlarının həyatının müxtəlif sahələrinə internatdan sonrakı dəstək modelinin hazırlanması və həyata keçirilməsinə dəfələrlə cəhdlər edilmişdir. Model dedikdə, öyrənilməsi çətin və ya qeyri-mümkün olan başqa bir fenomenə bənzər, süni şəkildə öyrənilmək üçün yaradılmış bir hadisə başa düşülür. Modellər çox vaxt öyrənilən tədqiqat obyektlərinin analoqu kimi çıxış edir, onlara bənzəyir, lakin onlara ekvivalent deyil. Modellərin köməyi ilə uşaq evlərindən olan uşaqların həyat yolunda yaranan müxtəlif çətinliklərin öhdəsindən gəlmək imkanı xeyli asanlaşdırılacaq. Internat məktəblərinin məzunları üçün bir neçə dəstək modeli mövcuddur: internatdan sonrakı patronaj; ailə patronajı, ailə mərkəzi modeli; stasiomnar şöbələr, müvəqqəti yaşayış mərkəzləri, sosial otellər və s.; uşaq evinin (internat məktəbi) bazasında ilkin hazırlıq və sonrakı dəstək; ibtidai və orta ixtisas təhsili müəssisələri əsasında dəstək; internat məktəblərinin məzunlarının klubları; bir neçə modelin elementlərinin birləşməsinə əhatə edən qarışıq model.

Beləliklə, internat məktəblərinin məzunlarına internatdan sonrakı dəstək modellərinin müxtəlifliyinə baxmayaraq, onların hamısını aşağıdakı xüsusiyyətlər birləşdirir: birincisi, xüsusi sosial-pedaqoji, sosial-psixoloji rahat, sosial və hüquqi müdafiə mühitinin yaradılması; ikincisi, məzun dəstəyinin fərdiliyinin təmin edilməsi; üçüncüsü, məzunun uyğunlaşma prosesinin monitorinqi və lazımi korreksiyanın aparılması. İndiyədək kimsəsiz və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün internatdan sonrakı dəstəyin universal modeli mövcud deyil. Bu, məzunlar üçün internat sonrası dəstəyin effektiv modelinin yaradılması zərurətinə səbəb olur [6 ,s.68].

Yetimlər və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar üçün internatdan sonrakı yardımın işlənilib hazırlanmış modeli aşağıdakı komponentləri əhatə edir: hədəf, nəzəri və metodoloji, təşkilati və texnologiyə, məhsuldar.

1. Məqsəd qoyan komponent müasir cəmiyyətin ehtiyaclarına cavab verən və sosial nizamı əks etdirən modelin əsas və dayaq halqasıdır. Tədqiqatın əsas komponenti kimi məqsədin müəyyən edilməsi mühüm məqamdır, çünki. o, gələcək nəticənin təsvirinə malik olan nəzarət nümunəsi kimi modelin digər komponentlərinə münasibətdə fəaliyyət göstərir.

Bu məsələ kimsəsiz və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün internatdan sonrakı dəstəyin müasir universal modelinin hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Sosial sifariş cəmiyyətin innovativ formalar əsasında uşaq evini bitirdikdən sonra şagirdlərin sosial adaptasiyası və həyat şəraitinin təşkili sisteminin inkişaf etdirilməsi ehtiyacı ilə şərtlənir. Uşaq evinin məzunları üçün internatdan sonrakı dəstək modelinin yaradılması sosial sifarişlə diktə edilir:

Müəssisələrin məzunlarının uğurlu sosiallaşması dövlət dəstəyi uşaqlıq; Uşaq evlərinin məzunları tərəfindən sosial yetimliyin təkrarlanmasının qarşısının alınması;

Gəncə Sos uşaq evində yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün sosial uyğunlaşma və internatdan sonrakı dəstək proqramının tətbiqi əsasında qurulmuşdur. Proqramın məqsədi uşaq evlərinin məzunlarının uğurlu sosial adaptasiyasını və dəstəyini təmin etməkdir. Proqramın məqsədləri sosial sistemin təkmilləşdirilməsidir. Pedaqoji dəstək uşaq evlərinin məzunları; onların davamlı peşəkar dəstəyini və uğurlu sosial adaptasiyasını təmin etmək; məzunlar üçün inkişaf mühitinin təmin edilməsi; hüquqi savadlılığın və psixoloji sabitliyin formalaşması; məzunların hüquqlarının və sosial təminatlarının təmin edilməsi üçün uşaq evləri, qəyyumluq və himayə orqanları, peşə təhsili müəssisələri arasında qarşılıqlı əlaqə; məzunların qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyət formalarının inkişafını nəzərdə tutur [4,s.148].

2. Bu prosesdə əhəmiyyətinə görə növbəti modelin sistemli yanaşmanı ehtiva edən nəzəri və metodoloji komponentidir. Bu yanaşma sistemin hər bir elementini ayrı-ayrılıqda ayırmağa və diqqətlə öyrənməyə, onları ardıcıl strukturda birləşdirərək təhlil etməyə və bir-biri ilə müqayisə etməyə imkan verir. Bu problemin həllinə sistemli yanaşmanın meyarları bunlardır:

Yaşı 23-dən az olan şəxslərin sosial-pedaqoji təminatının həyata keçirilməsi dövlət dəstəyi əsasında yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara dövlət-ictimai dəstək sistemi çərçivəsində həyata keçirilir. Uşaq evləri və internat məktəblərinin məzunları üçün internatdan sonrakı dəstəyin yeni modellərinin tətbiqi;

Bu prosesdə dövlət və ictimai strukturların iştirakı ilə kimsəsizlər üçün təhsil müəssisələrinin məzunlarına hərtərəfli və sistemli sosial-pedaqoji yardımın göstərilməsi.

Sistem yanaşması bir sıra başqa yanaşmaları da əhatə edir.

Şəxsi yanaşma şəxsi keyfiyyətlərə güvənmək kimi başa düşülür. Şəxsiyyətin oriyentasiyası, onun dəyər yönümləri, həyat planları, formalaşmış münasibətləri, fəaliyyət və davranışın dominant motivləri nəzərə alınır. Nə yaş ayrıca götürülür, nə də fərdi şəxsiyyət xüsusiyyətləri (xarakter, temperament, iradə və s.) məzunların hazırlıq səviyyəsini obyektiv qiymətləndirməyə imkan vermir. dəyər yönümləri, həyat planları, şəxsiyyət oriyentasiyası, əlbəttə ki, yaş və fərdi xüsusiyyətlərlə bağlıdır. lakin yalnız əsas şəxsi xüsusiyyətlərin prioriteti bu keyfiyyətlərin düzgün uçotuna gətirib çıxarır [10,s.427].

Fəaliyyət yanaşması şəxsiyyətin inkişafı və formalaşması üçün əsas, vasitə və əsas şərt kimi fəaliyyət ideyasını təsdiq edir; şəxsiyyəti ətraf aləmin ən təsirli çevrilməsi kimi yaradıcı işin təşkilinə yönəldir; fəaliyyət prosesində fərdin inkişafı üçün ən optimal şərtləri müəyyən etməyə imkan verir. Fəaliyyət yanaşmasında şəxsiyyət, onun formalaşması və inkişafı praktik fəaliyyət nöqtəyi-nəzərindən insanın psixi fəaliyyətinin xüsusi forması kimi nəzərdən keçirilir. Yanaşmalara görə, insanın daxili sərvəti insanın faktiki iştirak etdiyi fəaliyyətlərin müxtəlifliyi və bu fəaliyyətləri hansı şəxsi məna ilə doldurması ilə müəyyən edilir.

Hazırlıq mərhələsində kimsəsiz və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara internatdan sonrakı dəstəyin nəzəri aspektləri, internatdan sonrakı dəstək təcrübəsi öyrənilmişdir; internatdan sonrakı dəstək modellərinin təhlili, məzunların məlumat bazasının monitorinqi; məzunların problemləri haqqında məlumat toplamaq və sistemləşdirmək üçün

anketlər. Tədqiqat zamanı internet texnologiyalarının köməyi ilə hüquqi savadlılığın, psixoloji sabitliyin və sosial bacarıqların təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər aparılıb [9,s.324].

Uşaq evini tərk edən bu gənclər, əslində hələ də uşaqlar həyata hazır deyillər və problemlər yaşamağa başlayırlar: asılı həyat tərzini sürmək; alkoqol asılılığından əziyyət çəkir; cinayət törətmək, cinayət törətmək.

Bu onunla əlaqədardır ki, uşaqlar üçün təhsil müəssisələrinin məzunlarının əksəriyyəti - kimsəsiz və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar müstəqil həyata kifayət qədər uyğunlaşdırılmayıblar. Buna görə də, ən azı uşaq evindən ayrıldıqdan sonra ilk dəfə (2-3 il) şagirdlərə yeni sosial mühitə uğurla uyğunlaşmağa kömək edəcək internatdan sonrakı dəstək şəklində dəstək vermək lazımdır, müstəqil yaşamaq üçün konstruktiv strategiya qurmaq, həm yaxın mühitlə, həm də dövlət strukturları ilə yeni və güclü sosial əlaqələr yaratmaq.

Program məqsədləri:

Uşaq evinin məzununun ilk peşə-ixtisas təhsili və orta ixtisas təhsili müəssisələrində həyat və təhsil şəraitinə uyğunlaşmasına kömək etmək.

Uşaq evinin məzununun peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyətlərinin inkişafına təsir etmək.

Uşaq evinin məzununun təhsil müəssisəsini bitirdikdən sonra uğurlu ictimailəşməsi üçün şərait yaratmaq.. Sosial-profilaktik işin məqsədi məzunların sosial uyğunlaşmasında mümkün pozuntuların qarşısının alınması və tam hüquqlu şəxsi inkişafı üçün şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. [6,s.143] Məzunun uyğunlaşma qabiliyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərən şəraitin yaradılması üzrə digər mütəxəssislərlə məsləhətləşmələr; məzun və onun ətrafı ilə birlikdə (digər mütəxəssisləri cəlb etməklə) yeni "sosial şəbəkə" yaratmaq, əgər yoxdursa; məzunların ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinin optimallaşdırılması; məzunların sosial və hüquqi təhsili; pis vərdişlərin qarşısının alınması (alkoqolizm, narkomaniya və s.); şəxsiyyətlərarası münacişələrin qarşısının alınması.

4. Sosial təhsil

Məqsəd: məzuna sosiallaşmasında xüsusi peşəkar yardım, sosial sərəştənin, gündəlik bacarıq və bacarıqların (qrup və fərdi formalar) korreksiyası və inkişafı üzərində işləmək; davranışdakı müxtəlif sapmaların korreksiyası (aqressiya, avto-aqressiya və s.); ilə bağlı problemlərin korreksiyası pis vərdişlər (alkoqolizm, narkomaniya və s.); şəxsiyyətlərarası münacişələrlə bağlı problemlərin düzəldilməsi; "sosial şəbəkənin" yenidən qurulması və saxlanması üzrə işlər.

İnatat sonrası dəstək üçün şərtlərə uyğun olaraq inatatdan sonrakı effektiv dəstəyin təmin edilməsi mümkündür: inkişaf edən və əlverişli mühitin yaradılması psixoloji qərarların qəbul edilməsinin və məsuliyyətin bölüşdürülməsinin demokratik üsulunu nəzərdə tutan; uşaq üçün qərarların qəbul edilməsində iştirak etməklə cəmiyyətin həyatında baş verən hadisələrə təsir etmək, razılaşma əsasında hadisələri idarə etmək imkanının yaradılması; uşağı cəmiyyətə daxil olmağa hazırlamağa imkan verən hadisələrə əsaslanan uşaq və işçi icmasının yaradılması, öz həyatları üçün məsuliyyət daşıyan uşaqlara istiqamətləndirmə; sağa fərdi yanaşma; tədris prosesinin uğurunu təmin edən idarələrə qarşılıqlı əlaqə: inzibati, metodiki, pedaqoji, psixoloji, tibbi.

Uşağın inkişafı üçün mühit inatat məktəblərində uşaqların və böyüklərin həyatının təşkilini təmin edən maddi-texniki, sanitariya-gigiyenik, erqonomik, estetik, psixoloji və pedaqoji şərait kompleksidir [7,s.179].

Bu şərtlər insanın həyatı ehtiyaclarını ödəmək, onun təhlükəsizliyini, həyat və sağlamlığının qorunmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bundan əlavə, onlar onun mənəvi və sosial ehtiyaclarını-koqnitiv, estetik, ümumi mədəni, digər insanlarla ünsiyyət ehtiyaclarını ödəməlidirlər.

Maddi-texniki və sanitar-gigiyenik şərait hər hansı bir yaşayış müəssisəsinin fəaliyyətinin təşkili üçün ilkin əsasdır.

Bu şərtlərin zəruri tələblərə uyğunluğu qurumun lisenziyalaşdırılması prosesində müəyyən edilir. Bu zəruri tələblərə uşaqların internat müəssisəsində qalması üçün otaqların olması, təhlükəsizlik anlarının keçirilməsi, iaşə, tibbi prosedurlar və tədris prosesinin həyata keçirilməsi daxildir.

Şagirdlərin sağlamlığının qorunması üçün şəraitin olması.

Sağlam və qidalı qidaların müvafiq miqdarda (uşaqların ehtiyac və istəkləri nəzərə alınmaqla) təmin edilməsi; uşaq sağlamlığı məsələləri ilə bağlı işçilərin məlumatlandırılması; uşaqların müalicəsinin davamlılığının təmin edilməsi;

Uşaqların sağlamlığının qorunması və sağlamlıq maarifləndirilməsi üzrə gündəlik fəaliyyətə görə personalın məsuliyyəti; şagirdlərin sağlamlıq təhsili proqramlarına daxil edilməsi; şagirdlərin icbari dispanserizasiyasının, planlaşdırılmış müalicə proqramlarının, sanitar-kurort müalicəsinin təşkili; profilaktik tədbirlərin, müayinələrin yazılı planının olmasında həkim, oftalmoloq və otorinolaringoloqda uşaqların fiziki, emosional və psixi sağlamlığı üçün korreksiya proqramları; uşaqların lazımı müalicəsinin təşkili (terapiya, stomatoloq, oftalmoloq);

Tibbi müayinələrin tezliyinə riayət edilməsi; müəssisələrdə və himayədar ailələrdə uşaqların sağlamlıq vəziyyətinin monitorinqi; uşaqların sağlamlığının qorunması və ilk tibbi yardımın göstərilməsi məsələləri üzrə kadrlara, o cümlədən himayədarlara təlimlərin keçirilməsi.

Tibbi yardım: uşaqlarda asılılığın formalaşmasının qarşısını almağa yönəlmiş aydın qaydaların olması; asılılıq yarandıqda narkoloq yardımının təşkili.

Erqonomik, estetik və psixoloji-pedaqoji şərait faktiki təhsil prosesinin təşkilinin əsasını təşkil edir.

Təhsil və təlimin psixoloji və pedaqoji şərtlərinə olan tələblər üç əsas komponentdən ibarətdir: 1. yaşayış müəssisəsində həyata keçirilən təhsil və təlimin məzmunu və metodlarına dair tələblər; 2. müəllim və uşaqlar arasında münasibətlərin xarakterinə olan tələblər; 3. uşağın inkişaf mühitinə olan tələblər.

İdarələrarası qarşılıqlı əlaqə internatdan sonrakı dəstəkdə iştirak edən bütün şöbələrin qarşılıqlı əlaqəsidir. Aidiyyəti idarələrin məqsədi hər bir uşağın bir şəxsiyyət, vətəndaş kimi formalaşmasında real köməklik göstərməkdir. Şöbələrarası qarşılıqlı əlaqə yaşayış müəssisəsinin məzunlarının problemlərinin həllini sürətləndirməyə və nəticədə onlara göstərilən yardımın səmərəliliyini artırmağa imkan verir. Beləliklə, məzmunu baxımından ən tutumlu şərt, əlbəttə ki, inkişaf edən bir mühitin yaradılmasıdır, çünki o, bir sıra aşağıdakı şərtləri ehtiva edir: maddi-texniki, sanatoriya-gigiyenik, erqonomik və psixoloji-pedaqoji şərait. Mühüm şərt fərdi yanaşmadır, bunun sayəsində hər bir uşaqla pedaqoji qarşılıqlı əlaqə əldə edilir. Internatdan sonrakı dəstək bir sıra müxtəlif şöbələr tərəfindən həyata keçirilir və onların qarşılıqlı əlaqəsi, bir şərt olaraq, internatdan sonrakı dəstək sisteminin yüksək keyfiyyətli qurulması üçün lazımdır [3,s.128].

Internatdan sonrakı dəstəyin nəzəri aspektlərini təhlil etdikdən sonra belə qənaətə gəldim ki, təbii ki, internatdan sonrakı dəstək məsələsi elmi ədəbiyyatda çox az işıqlandırılır.

Ədəbiyyat

1.«Ailə himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial reabilitasiyası məsələləri». Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Xəbərləri, İqtisadiyyat Elmləri Seriyasının. Bakı, 2011, № 4, səh 110-113

2. «Uşaqların müəssisələrə yerləşdirilməsinin sosial-iqtisadi səmərəliliyi». Sosial Proseslərin Təhlilində İnformasiya-Kommunikasiya Texnologiyalarının Tətbiqi Xüsusiyyətləri adlı gənc tədqiqatçıların respublika-elmi konfransının materialları, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, "Azəri Poliqrafiya", 17 Aprel 2015-ci il.
3. Əlibayeva D.S., Mametyeva O.S. Rusiyadakı dövlət müəssisələrinin məzunlarına internat sonrası dəstək // Beynəlxalq Tələbə Elmi Bülleteni. - 2018.
4. Kurilko L.V. Uşaq evindən sonrakı patronaj – Müasir formada uşaq evləri məzunlarının sosiallaşması // Sosial iş. 2008. № 3. S. 52-57.
5. Ploxova I.A. Sosial dəstək: konsepsiya və təsnifat // Təhsilin sosial-pedaqoji konteksti: problemlər və meyllər: Vseros materialları. elmi-praktik. konf. Ulyanovsk, 2015.
6. Rojkov M.İ., Baiborodova L.V., Sapozhnikova T.N. Yetimlərə internatdan sonrakı dəstək subyektlərinin qarşılıqlı əlaqəsi: metod. müavinət. Kaliningrad: R.D.U. nəşriyyatı. İ. Kant, 2010.
7. Schmidt V. Internat məzunlarına dəstək modelləri // Bezprizornik. 2008. № 1. S. 10-14.
8. Uşaq müəssisələrində valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara göstərilən xidmətlərinin sosial-iqtisadi səmərəliliyi məsələləri. Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin Əmək və Sosial Problemlər Elmi Əsərlər Toplusu, Bakı, 2015, № 2 (16), səh 173-180
9. Алиев Б.Г., Мамедова С.И. Социально-психологические проблемы личности несовершеннолетних правонарушителей, Баку, БГУ, 1996, 62 с. 21. Андреева Г.М. Социальная психология, М., "Аспект пресс", 2000, 375 с.
10. Практикум по возрастной психологии: / Под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рыбалко. - СПб.: Речь, 2001. - 688 с.

**ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОМОЩЬ ПОСЛЕ ШКОЛЫ-ИНТЕРНАТА ДЕТЯМ,
ЛИШЕННЫМ РОДИТЕЛЬСКОЙ ОПЕКИ**

Бабайева Гюльшан Зия кызы

Резюме

В статье изучена социальная политика, реализуемая в направлении организации социальной реабилитации детей, лишенных семейной опеки, охватывающая экономические, правовые, морально-этические аспекты, а также научно-теоретические исследования. Исследование практических проблем, возникающих в результате политики де-институционализации в нашей республике, трактуется как важное направление реинтеграции детей, потерявших родителей и лишенных семейной опеки.

**STATE ASSISTANCE AFTER BOARDING SCHOOL FOR CHILDREN
DEPRIVED OF PARENTAL CARE**

Babayeva Gulshan Ziya

Summary

The article examines the social policy implemented in the direction of organizing the social rehabilitation of children deprived of family care, covering economic, legal, moral and ethical aspects, as well as scientific and theoretical research. The study of practical problems arising as a result of the policy of de-institutionalization in our republic is interpreted as an important direction for the reintegration of children who have lost their parents and are deprived of family care.

Rəyçi: dosent Bağırzadə Cavid

Sosial fənlər kafedrasının 17 sentyabr 2024-cü il tarixli iclasın 01 saylı protokolu

Daxil olma tarixi 18 sentyabr 2024-cü il